

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJO

MANCA MARINČIČ

**Arto Paasilinna: Humor kot sredstvo za predstavitev
problemov (finske) družbe**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2019

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA PRIMERJALNO KNJIŽEVNOST IN LITERARNO TEORIJU

MANCA MARINČIČ

**Arto Paasilinna: Humor kot sredstvo za predstavitev
problemov (finske) družbe**

Diplomsko delo

Mentor: red. prof. dr. Tomislav Virk

Univerzitetni študijski program
prve stopnje: Primerjalna književnost in
literarna teorija

Ljubljana, 2019

Zahvala

Za pomoč in napotke se zahvaljujem svojemu mentorju red. prof. dr. Tomislavu Virku.

Hvala staršema za vso podporo in pomoč v času študija.

Hvala dedku Ivanu, ki me je vedno vzpodbujal in me učil, kako pomembna je izobrazba.

Hvala bratu, sestri, babicama in dedku Vinku.

Brez vas ne bi bila to, kar sem.

Izveček

Arto Paasilinna: Humor kot sredstvo za predstavitev problemov (finske) družbe

Arto Paasilinna je najbolj prevajan finski avtor, ki slovi po svojih humorističnih romanih. Diplomsko delo raziskuje, kako avtor s pomočjo humorja v svojih delih predstavlja konkretne družbene probleme, in podrobneje obravnava teoretične značilnosti humorja nasploh. Znotraj te obravnave osvetljuje pojme ironije, sarkazma, satire in črnega humorja. Skuša ugotoviti, kako uporaben je lahko humor kot sredstvo družbene kritike. V nadaljevanju se osredotoči na humor, ki ga v svojih romanih *Zajčje leto* in *Očarljivi skupinski samomor* uporabi Paasilinna. Podrobneje raziskuje tri teme, ki so obravnavane v obeh romanih – Finska in njen politični sistem, samomor in alkoholizem. Pri vsaki posamezni temi so predstavljeni podatki o realni situaciji na Finskem. V razpravo so vključeni tudi primeri iz romanov. Vse tri teme lahko povežemo s slovenskim družbenim stanjem, kar še dodatno poveča zanimivost in poučnost obeh del.

Ključne besede: Arto Paasilinna, humor, družbena kritika, samomor, alkoholizem

Abstract

Arto Paasilinna: Humour as a means of presenting problems of the (Finnish) society

Arto Paasilinna is the most widely translated Finnish author, famous for his humorous novels. The thesis explores the author's presenting concrete social problems in his works with the help of humour. It deals in detail with the theoretical characteristics of humour in general. Within this discussion it throws light on the concepts of irony, sarcasm, satire and black humour. It tries to find out how useful humour as a means of social critique can be. Further on it focuses on the humour, used by Paasilinna in his novels *The Year of the Hare* and *A Charming Mass Suicide*. It explores three topics in detail, dealt with in both novels – Finland and its political system, suicide and alcoholism. Each of the individual topics presents information on the realistic situation in Finland. The discussion also includes examples from the novels. All three topics can be connected with the social state in Slovenia, which makes both works even more interesting and educative.

Key words: Arto Paasilinna, humour, social critique, suicide, alcoholism

Kazalo

UVOD	6
NAMEN	7
RAZISKOVALNE HIPOTEZE	7
ARTO PAASILINNA IN NJEGOVO DELO	8
HUMOR.....	10
Vloga humorja danes	12
Ironija, satira, sarkazem	13
Črni humor	15
Humor kot oblika družbenega protesta in kritike.....	17
HUMOR PRI ARTU PAASILINNI	18
Finska in njen politični sistem	19
Samomor	24
Alkoholizem	30
ZAKLJUČEK.....	34
LITERATURA IN VIRI	36
Viri s spleta.....	38

UVOD

Arto Paasilinna je eden izmed najpopularnejših finskih avtorjev. Njegovi romani so prevedeni v številne svetovne jezike. S tem presegajo finske meje in dosegajo veliko več bralcev. Njegova dela so komična in jih lahko beremo samo kot zabavno literaturo. Ponujajo pa nam možnost, da se vanje bolj poglobimo in na ta način prepoznavamo probleme finske družbe, ki jih avtor izpostavlja preko humorja. A humor in obravnavani problemi niso omejeni samo na finsko družbo, saj lahko preko romana prepoznamo svojo družbo in državo in tudi ostale družbe sveta.

Diplomsko delo se ukvarja s Paasilinnovima romanoma *Zajčje leto* (1975) in *Očarljivi skupinski samomor* (1990). Oba obravnavata več različnih problemov, s katerimi se soočajo Finci. Prvi predstavlja zgodbo finskega novinarja Vatanena, ki s svojim sodelavcem na službeni poti z avtom poškoduje divjega zajčka. Želi mu pomagati, zato steče za njim v gozd. Odloči se, da bo ostal pri zajčku in se ne bo vrnil domov. V Helsinkih pusti službo in ženo. Zbeži od vsakodnevnih obveznosti in razpadlih odnosov. Na kratko – zbeži iz družbe. Drugi roman pa pripoveduje zgodbo dveh Fincev, Rellonena in Kemppainena, ki se srečata, ko se po naključju oba ob istem času in na istem kraju namenita storiti samomor. To dejanje zaradi srečanja za nekaj časa preložita. Dneve potem preživljata skupaj in se odločita, da se povežeta še z ostalimi Finci, ki so nesrečni in načrtujejo samomor.

Delo skuša opredeliti pomen humorja. Ta je zaenkrat še slabše raziskan del literature, a se vedno več raziskovalcev ukvarja s to temo. V prvem delu diplomske naloge je predstavljen humor na splošno. Opredeljen je njegov pomen in osnovni pogoji za nastanek komičnega. V nadaljevanju so podrobneje obravnavani ironija, satira in sarkazem, ki so pogosta orodja humorja. Obravnavan je tudi črni humor, ki je posebna vrsta humorja, oziroma samostojen literarni žanr. Ta posamezna sredstva humorja in literarni žanri, povezani z njim, so izpostavljeni, ker jih Arto Paasilinna v svojih romanih uporablja. Tako ironijo, satiro in sarkazem kot tudi črni humor.

Obravnavana romana preko humorja izpostavljata in grajata anomalije finske družbe. Zato naloga v nadaljevanju obravnava, kako lahko humor deluje kot oblika družbenega protesta – kakšne so njegove možnosti, da izpostavi družbene napake, in katere so prednosti humorja, če ga namesto drugih načinov uporabimo kot sredstvo za protest zoper družbo.

Diplomska naloga se v nadaljevanju osredotoča na tri konkretne probleme, ki jih avtor obravnava v romanih *Zajčje leto* in *Očarljivi skupinski samomor*. To so Finska in njen politični sistem, samomor in alkoholizem. S pomočjo raziskovalnih člankov in druge strokovne literature

predstavlja realna dejstva, ki so povezana s temi družbenimi težavami. S posameznimi odstavki iz obeh del pa prikaže, kako je ta realnost vpeta v fiktivni svet romana in kako se vanjo vpleta humor. Humor določene dele besedila osvetljuje in jih s tem poudari. Če je s humorjem obravnavan resen družbeni problem, je na ta način izpostavljen.

NAMEN

Diplomsko delo skuša dognati, kako Arto Paasilinna preko humorja v svoja romana *Zajčje leto* in *Očarljivi skupinski samomor* vpleta kritiko družbenega sistema Finske in posledično drugih družb, ki se srečujejo s podobnimi problemi. Analizira Paasilinnov humor kot sredstvo za prikazovanje posameznikovih problemov, ki so posledica problemov finske družbe. Zanima me predvsem, kako s humorjem v teh delih obravnava napake finskega političnega sistema ter problematiko samomora in alkoholizma.

RAZISKOVALNE HIPOTEZE

- Dela Arta Paasilinne so humorna. Avtor z različnimi prijemi temo in zgodbo predstavi na komičen način. S humorjem predstavlja konkretne probleme finske družbe. Humor mu, poleg tega da zabava bralce, služi kot sredstvo za polemiziranje o napakah družbe. Teme so različne in v posameznem romanu je predstavljenih več tem/problemov. V knjigah se avtor večinoma nanaša na sodobnost, v kateri roman nastaja. Tako so recimo v določenem romanu obravnavane aktualne politične teme, na primer takratni finski predsednik.
- Poleg tega da z branjem njegovih romanov spoznavamo finsko družbo in njene nepravilnosti, lahko v obravnavanih napakah zaznamo tudi svojo družbo oziroma druge družbe/države sveta. S tem ko nam daje možnost, da apliciramo obravnavane teme na svoje okolje, razširi vpliv svojih romanov na širše področje, ne samo na Finsko. Zato so njegova dela tako prevajana. S prevodi tudi ne izgubijo veliko svoje komičnosti, saj komika, čeprav govori o finski družbi, za svoj učinek od nje ni odvisna. Njegova dela lahko zato obravnavamo tudi kot kritike »svetovne družbe«.

ARTO PAASILINNA IN NJEGOVO DELO

Arto Paasilinna se je rodil 20. aprila 1942 v Laponiji na Finskem. Najprej je bil zaposlen kot novinar. Bil je urednik in pisec. Leta 1975 je ugotovil, da novinarstvo zanj izgublja pomen. Odločil se je za spremembo in zato poleti tega leta prodal svojo barko in z zasluženim denarjem financiral pisanje svojega prvega romana *Zajčje leto*. Knjiga je bila velika uspešnica in od leta 1975 naprej je bil Paasilinna neodvisni pisatelj, ki se je preživljal s svojimi romani. Občasno je še vedno pisal časopisne članke in bil kolumnist na radiu. (upclosed)

Paasilinna si je zagotovil stalno mesto v finskem literarnem kanonu. Poznan je po svojih upodobitvah finskih mož, ki živijo brez predsodkov in se odpravljajo na razne pustolovščine. Zanj je značilen preprost jezik, njegova dela pa so polna razposajenega optimizma. Je svetovno najbolj znan finski avtor. Njegovi romani so prevedeni v več kot štirideset jezikov. S svojim edinstvenim načinom pisanja je avtor dosegel mednarodno odobravanje. V Evropi so njegova dela zelo dobro sprejeta. Ta so obenem brezčasna in časovna ter polna filozofskih misli. Bralcev po vsem svetu so se dotaknile teme njegovih romanov, ki so pogosto obravnavane s pomočjo črnega humorja in omogočajo vpogled v srce človeštva. Paasilinnovi romani se neusmiljeno spopadajo s sodobnim življenjem in pogosto vključujejo satiro. Njihov avtor je naravni pripovedovalec zgodb. Osrednjo vlogo v njegovih romanih ima filozofski pogled na ljudi kot na ujetnike sodobnih norm in običajev. Njegovi protagonisti se med svojimi divjimi avanturami, ki so polne presenetljivih preobratov, borijo proti konvencionalnosti, povprečnosti in drugim nadlogam sodobnega življenja. Želijo si vrnitve k naravi, kjer je človeški obstoj enostavnejši. Paasilinna obravnava teme, ki jih v humorističnih delih ne pričakujemo. Na primer samomor in nezaposlenost. O njih spregovori s sočutjem in razumevanjem. (Bonnier)

V slovenščino je prevedenih 13 njegovih romanov. Večino je prevedla Jelka Ovaska, enega Brane Čop in enega Julija Potrč Šavli. Najbolj znani izmed njih so *Zajčje leto* (1975), *Srečni človek* (1976), *Dedu za petami* (1977), *Tuleči mlinar* (1981), *Gozd obešenih lisic* (1983) in *Očarljivi skupinski samomor* (1990). Vse naštete je v slovenščino prevedla Jelka Ovaska. Paasilinnova dela so bila prirejena za oder in film na Finskem in v tujini.

Arto Paasilinna je umrl 15. oktobra lani. Za seboj je pustil romane, ki bodo s humorjem najverjetneje še dolgo zabavali njegove bralce. Poleg tega je v njih zapustil obravnave pomembnih družbenih problemov, ki so zaznamovali tako finsko družbo kot večino ostalih evropskih pa tudi neevropskih družb. S humorjem je sicer pritegnil bralce, a je ta v njegovih

delih nastopal samo kot sredstvo, s pomočjo katerega so bralce po vsem svetu dosegle teme, ki jih je obravnaval.

HUMOR

Komedija prikazuje [...] ljudi, ki so slabši. Vendar pri tem ne prikazuje slabosti v vseh njenih pojavih, temveč le v tem, kar je na njej smešnega; smešnost je namreč poseben odtenek grdega. Smešnost bi lahko označili kot »vrsto popačenosti ali grdobije, ki ne povzroča bolečin ali škodex«; tako na primer predstavlja komična maska nekaj grdega in popačenega, ne da bi zbujala bolečino. (Aristoteles 68)

Razmišljanja o komediji in lastnostih komičnega opazimo že pri Aristotelu. V ospredju njegovega raziskovanja je bila sicer tragedija, a je v *Poetiki* na kratko komentiral tudi komedijo. Zapiše, da je o začetkih komedije znanega manj, saj je bila ta sprva obravnavana kot manj pomembna. Komedije so od začetka uprizarjali samo neprofesionalni igralci. Šele kasneje se je sestavil zbor, ki je bil namenjen posebej komediji. Ustvarjala sta jo tudi Sicilijanca Epiharmos in Formis, za katera je značilno, da sta mite preurejala tako, da so ti postali komični. (68)

Aristotelove poglede na humor zasledimo tudi v *Retoriki*. V njej je Aristotel ugotavljal, kako je pri prepričevanju uporaben posmeh. Zanimala ga je prepričljivost različnih retoričnih strategij. Poudaril pa je, da vse oblike humorja za zasmehovanje niso enako primerne, zato je pomembno, da izberemo ustrezno. Uporabljali naj bi ironijo in se izogibali šaljivosti. Aristotelov komentar o humorju v *Retoriki* je ponujal praktičen nasvet za uspešno prepričevanje občinstva. Opozori pa tudi, da mora govorec ohraniti ugled in ostati v mejah dobrega okusa. Zmaga pri razpravi ni najpomembnejša. (Billig 44)

Humor je po Aristotelu postajal vedno bolj zanimiva in raziskovana tema. Z njo so se ukvarjali filozofi, umetniki, pisci, literarni zgodovinarji. Predvsem so ugotavljali, kakšni so pogoji za nastanek komičnega in zakaj je neka stvar smešna. Med njimi so bili tudi Cicero, Henri Bergson in Sigmund Freud.

Pri humorju gre za nasprotje med pričakovanim in realnim. Stvari, ki so predstavljene v šali, so drugačne kot so v realnosti. Cicero je šalo obravnaval v svojem dialogu *O govorniku*. Ugotavljal je, da so najpogostejše šale ravno te, pri katerih se povedano razlikuje od pričakovanega. Sveta komike ne moremo preprosto označiti za svet, ki je obrnjen na glavo. Gre za svet, ki se ne ravna po zdravem razumu. Ne drži se ustaljenih poti in običajnih družbenih praks. (Critchley 8)

Henri Bergson je v eseju »Smeh – esej o pomenu komičnega« raziskoval pomen humorja in komičnega. Že na začetku eseja je poudaril, da komične domišljije ne smemo omejevati z definicijami. Obravnavati jo moramo kot nekaj živega. Tudi ko se najbolj spreminja, je razumna. Njena sistematičnost se skriva ravno v njeni norosti. (11–12)

Humor se v literaturi pogosto uporablja. Ne gre za nov način pisanja. Najdemo ga v romanih, pesmih, zgodbah, dramskih besedilih in drugih literarnih delih. V njih se pojavlja v različnih oblikah – kot šaljiv pogovor literarnih likov, včasih je komična že karakterizacija sama, včasih pa so smešni ironični dogodki. (Kishor Singh 66–67)

V eseju je Bergson izpostavil tri spoznanja, ki so se mu zdela temeljna. Kot prvo je poudaril, da komično ne obstaja zunaj človeškega. Pokrajina ali pa nek predmet (na primer klobuk) sama po sebi ne moreta biti smešna. Predmet bo smešen samo v primeru, da je komična neka lastnost, ki jo je vanj vpletel človek. Smešna je lahko tudi žival, a zopet samo v primeru, da smo pri njej zaznali neko človeško lastnost ali obnašanje. (12)

Prav tako pomembna je odsotnost čutenja oziroma »brezčutnost«. Odsotnost čustev in ravnodušnost sta osnovna pogoja smeha. Če bi nam vladal razum, najbrž ne bi več poznali žalosti, smeh pa bi ostal. V primeru, da bi bili empatični in bi s čutenjem spremljali tujo žalost oziroma vse okoli sebe, bi svet postal resnoben. Ko pa brez sočutja nepristransko opazujemo svet, ki nas obdaja, resni trenutki pogosto postanejo komični. Že če plesu odvzamemo čustveno glasbo, ta postane smešen. Da bi komično doseglo svoj namen, zahteva nekaj, čemur bi lahko rekli »trenutno brezčutje srca«. Zelo enostavno – ugajati mora razumu. (Bergson 12–13)

Tretja pomembna točka za obstoj komičnega pa je, da »ta razum [...] [ostaja] v stiku z drugimi razumi«. (Bergson 13) Malo verjetno je, da bi cenili komično, če bi bili izolirani od ostalih. Tako je, kot da smeh potrebuje odmev, vseeno pa ne odmeva v neskončnost. Zadržuje se znotraj nekega območja, ki je sklenjeno. Smeh se zgodi znotraj skupine. Kljub temu da smeh deluje spontano, vedno deluje v odvisnosti z drugimi, ki se smejujejo, ne glede na to, če so resnični ali imaginarni. Komične učinke pogosto težko prevajamo, saj se navezujejo na običaje in ideje neke družbene skupine. Primarno okolje smeha je torej družba, njegova osnovna funkcija je družbena. Razumemo ga lahko samo v primeru, ko se v tem okolju nahaja. (Bergson 14)

»Smeh mora ustrezati nekaterim zahtevam skupnega življenja. Smeh mora imeti družbeni pomen.« (Bergson 14–15) Če povzamemo: komično se udejanji takrat, ko se skupina ljudi osredotoči na enega izmed svojih članov, utiša čustva in v postopek vključi samo svoj razum. (Bergson 15)

Podobno je razmišljal tudi Freud, ki je v knjigi *Vic in njegov odnos do nezavednega* ugotavljal, da je proizvodnje nelagodnih učinkov glavni zaviralec komičnega. Če ga spremljajo kakršna koli nesreča, bolečina ali poškodba, bo oseba, ki jo te zadevajo, izgubila možnost za občutenje njegovih vplivov. Po drugi strani pa bo oseba, ki teh učinkov ne občuti, brez ovir doživela komično. Predstavil pa je tudi razliko med humorjem in komičnim. Za razliko od komičnega je humor zmožen dosežati svoje cilje tudi, če so prisotni ti učinki. Tako se lahko

»neprizadeta oseba« smeji zaradi komičnih učinkov, druga pa zgolj občuti »humoristično ugodje«. Za izvršitev humorja je dovolj že ena oseba. V humorju lahko uživaš individualno, ne da bi imel potrebo, da ga deliš z drugimi. Zato je »humor [...] najskromnejša vrsta komičnega«. Vse naštete značilnosti najlažje razumemo s pomočjo črnega humorja, ki je najbolj surova oblika le tega. Pri njem je najpomembnejše to, da našega doživetja ne spremlja čustvovanje s človekom, ki je s humorjem obravnavan, in razmerami, v katerih se je znašel. (Freud 240–241)

Naše prepričanje o razlogih za smeh in realni razlogi zanj so velikokrat različni. Pri iskanju vzrokov za smeh in njegovih posledic, si lahko pomagamo z eksperimentalno psihologijo. Do neke mere nam bo ta sicer služila, potem pa lahko postane zavajajoča. Tako kot na ostalih področjih, je tudi pri raziskovanju humorja pomembno, da vsako znanstveno teorijo zaznamuje čas, v katerem je nastala – zgodovina in ideje tega obdobja. Zato morajo biti kritiki zelo previdni pri njihovi interpretaciji, da jih ne bi jemali preveč dobesedno. (Billig 10)

Vloga humorja danes

Če nekomu povemo, da nima smisla za humor, to velja za kritiko, saj je ta dandanes zelo zaželeno osebna lastnost. Rekli bi lahko, da je odsotnost smisla za humor na vrhu nezaželenosti današnjega časa. Družbo si pogosto izbiramo tudi na podlagi tega kriterija. Sklepamo, da bo oseba brez smisla za humor dolgočasna. Še več – sklepamo, da ji manjka pomembna človeška lastnost. (Billig 11)

Čustveni vidik humorja je najpomembnejši. Namen humorja je, da vzbuja smeh ali ponudi razvedrilo, kar doseže z določenimi kognitivnimi izkušnjami. Večina ljudi ima smisel za humor in lahko pri njegovem delovanju izkusi smeh in veselje. Prav tako lahko humor sproži odzive ljudi vseh starostnih skupin in kultur. Pojavlja se v verbalni, vizualni in fizični obliki. Tudi glasba in vizualna umetnost, ki ju uvrščamo med neverbalne oblike komunikacije, sta lahko humorni. (Kishor Singh 66)

Včasih so ljudje, če so si želeli zabave, morali čakati na obdobja karnevalov. Danes pa je komedija v družbi ves čas prisotna. Med humorjem starejše in moderne dobe je veliko razlik. Komedija je danes dobičkonosen posel. Zaposleni v zabavni industriji jo proizvajajo v zelo različnih oblikah. Zanje je pomembno, da je zabava zagotovljena vedno in za vse. Zabavnost je pomembna za televizijska podjetja, ki med seboj tekmujejo, katero bo ponujalo najzabavnejši program, in tudi za oglaševalce, ki s humorjem prepričujejo svoje ciljne kupce. Povprečen prebivalec zahodne družbe še nikoli v zgodovini ni imel toliko različnih ponudb za zabavo, kot jih ima danes. (Billig 13)

S humorjem se vse več ukvarja tudi sodobna psihologija. Ta se, za razliko od tradicionalne psihologije, ki se je posvečala predvsem negativnim procesom, vedno več ukvarja s pozitivnimi procesi. Preučuje zdravje namesto bolezni, psihološko moč namesto nemoči. Med takšne procese spada tudi humor. (Billig 27)

Za analizo lahko humor razdelimo na tri nivoje, in sicer glede na stopnjo razumevanja občinstva, kateremu je namenjen. Poznamo univerzalen humor, ki ga lahko razume vsak, ne glede na kulturno ozadje in stopnjo izobrazbe. Humor, ki ga uvrščamo na drugi nivo, ni več tako očiten kot ta na prvem. V to kategorijo spadajo politične, spolne in verske šale, ki obravnavajo zatiranje in zadržke, od katerih humor ponuja olajšanje. Humor na tretjem nivoju pa zahteva zelo dobro obvladovanje jezika in stilističnih sredstev. Izraža se predvsem preko ironije. Ciljno občinstvo takšnega sofisticiranega humorja je kultivirano in prefinjeno. (Kishor Singh 66–67)

Od literature pričakujemo, da bo dosegla več kot le to, da nas zabava. Zaradi smeha se sicer dobro počutimo, a to ni njegov glavni namen. Humor je lahko v pomoč pri razkrivanju zamolčanih resnic in rušenju ustaljenih družbenih ureditev. Zmožen je ponuditi glas tistim, ki jih nihče ne sliši. Ima moč, da nas duhovno povzdigne. Zdi se, da je nepogrešljiv element leposlovja. (Kishor Singh 66–67)

Humor je uporaben predvsem zaradi svoje dvoumnosti. Tisti, ki se ukvarjajo s humorjem, večinoma poudarjajo pomen šal kot drugačno obliko komunikacijske strategije. Pogoste so politične šale, ki skušajo vplivati na določeno družbeno ureditev. V Vzhodni Evropi so bile na primer prisotne politične šale, ki so se posmehovale komunističnemu režimu. Politične šale pogosto služijo kot podpora tovarištvu med zatiranimi etničnimi skupinami ali tistimi, ki so potisnjene v ozadje. Na ta način humor predstavlja obliko pobega od tega, kar se ne da spremeniti. Vsaj na psihološki ravni. Po drugi strani ista šala, če jo uporabijo predstavniki nasprotne strani (tisti, ki zatirajo), preneha biti smešna. V tem primeru se z njo poudarja zatirajoč položaj manjšine. (T'Hart 5,6)

Že Bergson je v svojem eseju poudarjal, da nekaterih komičnih učinkov ne moremo prevajati (Bergson 14), Paasilinov humor pa je v večini prenesel prevode. Tudi kritika družbe, ki je s pomočjo humorja vpletena v njegova dela, se ohrani, ko jo prevedemo.

Ironija, satira, sarkazem

Ironija je retorični prijem, ki deluje kot sredstvo humorja. Najdemo jo v večini moderne literature. Ironijo lahko uporabimo namenoma, lahko pa se zgodi nenačrtovano. »Gre za

nestrinjanje ali protislovje med tem, kar je izrečeno, in tem, kako je to isto razumljeno, ali med tem, kar se pričakuje, in tem, kar se dejansko zgodi.« Ironijo avtorji uporabljajo predvsem za to, da z njo poudarijo neko sporočilo. Občinstvo se pri tem ustavi in zamisli in v celotnem procesu igra ključno vlogo. Ravno od občinstva je namreč odvisno, če bo razumelo sporočilo oziroma njegov nasproten pomen, ki v tem primeru sporoča osrednjo idejo. Zaznamujeta jo protislovje med videzom in realnostjo. Gre za razliko med tem, kar se zdi, in tem, kar je. Najpomembnejše oblike ironije so dramatična, situacijska in verbalna ironija. Poleg teh pa v literaturi najdemo še veliko drugih. (Kishor Singh 67)

Ironija je uporabna tudi pri retoriki. Že antični retoriki, na primer Cicero in Kvintilijan, so ironijo izrabljali v svojih govorih. Uporabljali so jo predvsem na sodišču. S tem, da so obtoževali, so dosegli hvalilen ton in s tem, da so hvalili, so dosegli obtožujoč ton. Ravno s pomočjo zanikanja ironija poudari sporočilo. Govorec s pretvarjanjem ali zanikanjem poudari določen predlog. (Kaufert 453)

Tudi Sokrat je izrabljaj možnosti, ki jih je ponujala ironija. V govorih je uporabljal pretvarjanje. Grška beseda za pretvarjanje je etimološko sorodna z ironijo. Sokrat je svoj argument predstavil dvakrat. Najprej tako, da je ignoriral razum svojega nasprotnika, potem pa je argument ponovno formuliral tako, da so se v njem razkrila protislovja in so se njegove trditve izkazale za napačne. Ironija tistemu, ki jo uporabi, omogoča, da na dogajanje gleda z distance, tako da se ga opazovani dogodki neposredno ne dotikajo. Zaradi te lastnosti ironija avtorju ponuja možnost, da ignorira načrtovan pomen svojih besed in zanika odgovornost za svoje besede. Distanciranje posameznikov od njihovih besed in odgovornosti do njihovega pomena omogoča neko mero svobode. (Opitz 272)

Sarkazem in satira sta prav tako obliki ironije, ki ju lahko uporabimo v literaturi. Satira v želji, da bi ga izboljšala, sramoti nekega posameznika ali celotno družbo. Posmehuje se pomanjkljivostim, zlorabam, pregreham in neumnostim. Gre predvsem za literarni žanr, uporablja pa se ga tudi v uprizoritvenih in grafičnih umetnostih. Satira izpostavlja in obsoja pokvarjenost resničnih ljudi, čeprav satirik pri pisanju uporabi izmišljen lik. Lahko je naperjena proti osebi ali državi, lahko pa je kritika celotnega sveta. Glavni cilj satire je konstruktivna družbena kritika. Satira je večinoma smešna, a je duhovitost zgolj orožje oziroma orodje, s katerim avtor pritegne pozornost tako k določenim kot tudi k splošnim problemom družbe. (Kishor Singh 68)

Satira je sorodna s filozofijo morale. Pogosto obravnava isto vrsto moralnih problemov kot članki uporabne etike. V tradicionalnem pomenu je literarna metoda z moralnim namenom. Skrbi jo javni interes in izpolnitev moralnega poslanstva. (Diehl 311)

Ironija in satira se prvotno pojavljata v retoričnih in literarnih oblikah. Izraženi sta s pomočjo strukture ali organizacije jezika. Nasprotno je sarkazem prisoten v govorni obliki in se uveljavlja predvsem preko glasov. Pri sarkazmu sta posmehovanje in zasmehovanje zelo groba, pogosto tudi primitivna in zaničljiva, večinoma z namenom, da škodujeta. Ironija je za razliko od sarkazma bolj bistroumna in prefinjena. (Kishor Singh 66)

Sarkastični učinek pogosto povezujemo z ironijo. Ta pa v resnici ni prava vrsta ironije, čeprav je z njo pogosto prepleten. Ravno iz tega izhaja zmeda pri razlikovanju ironije in sarkazma, ki je zelo razširjena. Ironija v osnovi označuje nasprotje mnenj, sarkazem na drugi strani označuje splošni ton govora. Ironijo sicer lahko izrabljamo za povečevanje sarkastičnega učinka, ker ta poveča njegovo ostrino, a sarkazem ni od ironije nič bolj odvisen kot ona od njega. (Kaufer 453)

Poslušalec lahko sarkastične izjave, ki večinoma uporabljajo ironijo, razume ali pa ne. Tega se govorec mora zavedati. Tudi v pedagoškem procesu se uporablja ironija, ki jo zaradi Sokrata, ki jo je prvi uporabljal v ta namen, imenujemo sokratska ironija. Profesor (govorec) pri izjavi ne upošteva svojega dejanskega znanja o temi. Učencem na primer postavi vprašanje, na katerega pozna odgovor. Poslušalci morajo začasno ignorirati ironijo, če se želijo učiti. (Gray 221)

Ironija je literarna tehnika, satira pa žanr. Obe najdemo v gledališču in filmu, na televiziji, v likovnih delih, predvsem pa v literaturi. (Kishor Singh 70) Ironija in satira sta uporabni predvsem pri obravnavanju resnih tem, kot so na primer družba, vlada, dvoličnost in religija. Obe se obravnavanih tem lotevata na zabaven in humoren način, kar je osnovni razlog za njuno učinkovitost. Ironija izpostavlja neskladnosti ljudi in družbe, ki jih avtor poudarja. Bralcem omogoča, da te neskladnosti opazijo. (Kishor Singh 68)

Razlika med ironijo in humorjem je v tem, da gre ironija od poudarjenega pomena k nepoudarjenemu, medtem ko humor (šala) počne ravno obratno. Zanikanje pa je pri obeh sestavni del fenomena. (Kishor Singh 70–71)

Črni humor

Definicijo črnega humorja je težko napisati, saj so ga skozi čas označevala različna imena. V enciklopediji Britannica je črni humor (tudi črna komedija) definiran kot »pisanje, ki primerja morbidne ali grozljive prvine s komičnimi, ki poudarjajo nesmiselnost ali nespametnost

življenja. Črni humor za poudarjanje nemočnosti žrtev usode in osebnosti pogosto uporablja farso in nizko komedijo.« (Britannica »Black humour«)

Priljubljene teme tega žanra so bile depresija, zloraba, norost, kriminal, vojna, barbarstvo, umor, samomor, drogiranje, nasilje, seks idr. Črni humor je uporabljen v drami, poeziji, romanih in pesmih. V njih pisci črnega humorja na komičen način prikazujejo velike ali strašne dogodke. (Hoxhiq Dano 275)

Črni humor združuje strašljivo in humorno. Predstavlja nasilne in travmatične dogodke. Večinoma uporablja nezanesljivo pripovedno držo. Zanj so značilne tudi nedosledna kronologija, dvoumnost in zgodbe, za katere se zdi, da ne peljejo nikamor. Ne sprejema splošno razširjenega filozofskega ali ideološkega pogleda na svet. Zavrača etične, politične, pripovedne in religiozne sisteme, ki niso nastali na podlagi osebne izkušnje ali intuicije. Na komičen način predstavlja zatiranje in kaos. (Colletta 2–3)

Črni humor in satira imata nekaj skupnih značilnosti. Satira tako kot črni humor uporablja ironijo in posmeh. Črni humor predstavlja brezupno situacijo določenega zgodovinskega obdobja. Bralcu ponuja bežen pobeg od občutij nemoči in eksistencialne krize. Svoj navdih črpa iz bolečine in trpljenja, obenem pa jima ne dovoljuje, da bi nadvladala ali uničevala. Pomemben je tako užitek, ki ga omogoča bralcu, kot tudi njegova možnost, da na psihološki ravni omogoča občutek varnosti v težkih trenutkih. (Colletta 6–7)

V angleščini se za črni humor uporablja izraz »black humour«. Angleško besedo »black« običajno povezujemo s smrtjo, temačnostjo in depresijo. Za razliko od običajnega humorja črni humor ne vzpostavlja veselega in sproščenega vzdušja. Opisuje težke situacije in običajno vključuje (vsaj do neke mere) avtorjevo razmišljanje in glavne ideje o družbenih problemih. Običajno v delih črnega humorja spremljamo zgodbo junaka, ki bi mu lahko rekli antiheroj. Ta se vede neobičajno in preko svojega vedenja odstira družbeno realnost. V delih so v šaljive in igrive trenutke vpletene filozofske teme. Avtorji pri tem načinu opisovanja prezrejo logiko in tradicijo zgodbe. (Huang 615)

Avtorji črnega humorja, za razliko od tradicionalne humorne literature, v svojih delih prikazujejo bolj pesimistične in negativne poglede na svet. Pri soočanju z neobičajnim fenomenom, ki ga ne morejo spremeniti, si lahko ljudje bolečino lajšajo samo s pomočjo nemočnega ironičnega smeha. (Huang 615)

Humor kot oblika družbenega protesta in kritike

Humor je uporaben za družbeno, kulturno in politično kritiko. Z njegovo pomočjo lahko predstavimo resnice, ki jih drugače ne bi mogli. Humorja ne otežujejo državni zakoni in politična korektnost. Ima prevratniški potencial in je lahko strašljivo neposreden. Te značilnosti so ključne za obravnavo skrajnih in travmatičnih dogodkov. Zaradi njih je humor sposoben razkriti nepristnost prikazovanja določenih dogodkov, načine, na katere družba zatira ljudi, in spodbujati drugačno interpretacijo zgodovine. (Ashkenazi 94)

Večina raziskovalcev poskuša ugotoviti tudi, ali se lahko humor in družbeni protest povezujeta ali si nasprotujeta. S tem se vse pogosteje ukvarjajo predvsem zato, ker se humor v zadnjih letih vse bolj raziskuje. Prej teh možnosti, ki jih ponuja humor, sociologi skoraj da niso preučevali. (T'Hart 2) V ta namen so raziskovali predvsem komične spektakle in karnevalska slavlja. Pri tem je večina uporabljala tudi Bahtinovo *Ustvarjanje François Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Ta je raziskoval vpliv karnevalov in podobnih slavic na hierarhije in obstoječe položaje. Med karnevali je veljalo, da so vsi sodelujoči svobodni in enakovredni, med različnimi sloji in razredi so se v teh časih lahko povezovali. Ugotavljal je, da sta imela popularna kultura in humor v poznem srednjem veku in zgodnji moderni dobi velik vpliv. Ravno festivali so bili primeren čas za igranje z uveljavljenimi hierarhijami in pravili. V teh obdobjih so ljudje lahko, če so bili ti izpeljani s pomočjo humorja in šal, izvajali tudi politične proteste. (T'Hart 4)

S podobnimi vprašanji se ukvarja tudi filozofija umetnosti. Zanima jo predvsem povezava filozofije in umetnosti na moralni osi. Večinoma raziskuje, ali lahko umetniška dela ponujajo pomembno moralno znanje, ki je poleg tega v delu samem tudi upravičeno. Satira je naperjena k določenemu objektu ali subjektu. Tega napada oziroma kritizira. Satirike zanima predvsem, ali je satira zmožna pri svojih bralcih izzvati neko spremembo ali zavedanje na moralni ravni. Satirik od svojih bralcev pričakuje, da bodo do kritiziranega objekta tudi sami vzpostavili kritičen odnos. Bralci najprej s pomočjo sorodnosti, ki jo satira uporablja, ugotovijo s katerim realnim objektom se fiktivni objekt, ki ga napada satirik, povezuje. Bralčevo razumevanje kritičnih elementov v zgodbi in njegova sposobnost, da to kritiko prenese na realno situacijo, je za satirika ključnega pomena. (Diehl 311–313)

Ironija, satira in sarkazem velikokrat razkrivajo neko resnico, ki je bila prej prikrita ali neznana. Ta velikokrat odpira tudi moralna vprašanja. Ravno od odkritja te pogosto moralno problematične in neprijetne resnice je odvisna zabavnost nekaterih oblik humorja. To resnico

bi lahko bolj direktno poimenovali tudi moralna napaka. Tako sarkazem kot tudi ironija sta pogosto del posmehovanja, prezira in moralne kritike. (Dadlez 1–2)

Presenetljivo je, da je to razkritje resnice, ki je nepričakovano in pretresljivo, obenem izpolnjuječe in prijetno. Tako je zato, ker ponuja uvid ali razkritje in omogoča spoznavni napredek. Ko neko stvar bolje razumemo ali uvidimo določeno resnico, je to, tudi če ni prijetno in optimistično, vir zadovoljstva. Ravno s humorjem lahko določen problem vidimo na drug način ali z drugačnimi očmi – ponudi nam distanco, s tem pa novo perspektivo. (Dadlez 13)

Tudi Fromm je raziskoval potencial humorja v povezavi s kritiko – bolj natančno v šalah. Ugotavljal je, da smeh ni končni cilj šale. Smeh, ki ga sproži, je šele začetek vpliva, ki ga ima neka humorna situacija. S pomočjo humorja lahko pokažemo nespametnost naših življenj. Poslanstvo humanističnega humorista je, da »spreminja svet«. Zanj ni dovolj, da zgolj zbuja smeh pri svojih poslušalcih. Večina tako imenovanih kritičnih humoristov ima problem ravno s tem, da se njihov vpliv slej kot prej izkaže za nemočnega pri spreminjanju sveta. Smeh ne sme delovati zgolj kot zdravilo proti dolgčasu. V tem primeru ne more biti sila, ki bi spreminjala pomembne družbene probleme. (Hietalahti 99)

Humor in smeh večinoma povezujemo z občutkom sreče, a ta z njim nista direktno povezana. Ta je mogoč samo, ko se humor pretvori v nekaj drugega – takrat, ko prevprašuje določena družbena stanja. Pogosto se poudarja, da mora humor šokirati in vznemiriti, in da se moramo biti zmožni smejati vsemu, celo najbolj groznim trenutkom človeškega življenja. Tem se lahko smejimo zato, ker nam humor ponudi distanco od obravnavanega problema. Kruto posmehovanje se v primerih modernega humorja pogosto združi z razbremenilnim smehom. (Hietalahti 102)

HUMOR PRI ARTU PAASILINNI

Arto Paasilinna pri pisanju romanov uporablja humor, ironijo, satiro in sarkazem, še posebej pa je zanj značilen črni humor. Humor neopazno vpleta v svoja besedila in s tem ne prekinja zgodbe. Ta še vedno teče in uporaba humorja zato deluje zelo naravno.

V romanih obravnava pereče teme svojega časa. Izpostavlja družbene probleme in kritizira finsko družbo. Teme so kontroverzne in težke, on pa v njih vplete komičnost in s tem pri bralcu izvablja smeh. Norčuje se iz stvari, katerim se naj ne bi smejali. Humor uporabi ravno zaradi njegove moči, da izpostavi določene dele besedila. Na ta način v besedilu poudari

obravnavane družbene probleme – izpostavlja napake sistema, politike, kulture, komunikacije in družbe nasploh.

Izpostavljam tri teme oziroma probleme, ki jih Paasilinna obravnava v svojih romanih *Zajčje leto* in *Očarljivi skupinski samomor*. To so: Finska in njen politični sistem, samomor in alkoholizem. Ti dve knjigi in te teme sem izbrala zato, ker menim, da jih lahko tudi posplošimo in prenesemo v slovenski (tudi v evropski) prostor.

Pri posamezni temi najprej predstavim nekaj dejstev oziroma dejansko situacijo na Finskem. Predstavim vlogo določenega problema v posameznem romanu. Temu dodam primere iz obeh romanov, ki jih komentiram. Izbrani primeri so komični, saj me predvsem zanima, kako v obravnavo takih problemov avtor vpleta humor. Nekateri ne vsebujejo tako očitnega humorja, jih pa vseeno vključujem, ker so nenazadnje še vedno del humornega romana oziroma je zgodba, v kateri se nahajajo, sama po sebi komična. Na koncu izpostavljen problem poskušam umestiti v slovenski prostor. Pri tem uporabim lastno dojemanje dogajanja oziroma teh problemov v Sloveniji.

Vse tri izbrane teme so prisotne v obeh obravnavanih romanih. Je pa posamezna tema v enem delu bolj prisotna kot v drugem (na primer tema samomora in smrti je v *Očarljivem skupinskem samomoru* osrednja, v *Zajčjem letu* pa bolj postranska).

Finska in njen politični sistem

Arto Paasilinna v svojih delih opisuje Finsko, njene ljudi in kulturo. Opisuje finsko naravo in njene značilnosti. Zasledimo številne geografske podatke, pogosto navaja imena mest in pokrajin. K temu doda veliko opisov tamkajšnje pokrajine in podnebja oziroma vremena. Njegovi liki v zgodbah, ki jih pripoveduje, večinoma niso na enem mestu, ampak potujejo po Finski, včasih tudi izven njenih meja (npr. v *Zajčjem letu*). Poleg tega v dela vpleta tudi značilnosti finskega političnega sistema, oziroma komentira in smeši nekatere njegove predstavnike. Posledično so njegova dela zakladnica podatkov o finskih geografskih, kulturnih in političnih značilnostih.

Finska je zelo gozdnata država, imajo 72,9 odstotkov gozdnatih površin, kar je še približno 10 odstotkov več kot v Sloveniji (62,3%). (Ferfila *Finska* 213–216) Na Finskem velik del površja prekriva voda. Imajo številne reke, približno 56000 jezer in veliko močvirnatih površin. Če pogledamo Finsko na zemljevidu, deluje kot sestavljanka modre in zelene. Finska pokrajina je osupljivo lepa, večinoma položna in se razen na severu ne spreminja veliko. Zaradi

ravnega reliefa in obsežnih gozdov med potovanjem po finskem podežlju pred seboj večinoma vidimo samo drevesa. Zima je na Finskem najdaljši letni čas. Del države, ki se nahaja nad severnim polarnim krogom, ima zelo dolge in mrzle zime. Temperature padejo tudi do 30°C pod ledišče. Na tem območju se na nekaterih delih sneg nikoli ne stopi. (Britannica »Finland«)

Glavni lik romana *Zajčje leto* Vatanen med svojim potovanjem po finskem podežlju nekaj časa preživi tudi na Laponskem, v Läähkimäkuru. Laponska se nahaja na severu Finske ter je znana po dolgih zimah in zelo nizkih temperaturah v tem delu leta. Tam ga zmoti medved, ki neko noč pride v njegovo kočjo in ga, ker misli, da je plen, napade in poškoduje. Vatanen se odloči, da ga je treba pokončati, zato se odpravi na lov, medved pa mu beži čez prostrane zasnežene pokrajine finskega severa.

Prismučal je na prostrano barje, kjer so sledi zavile proti jugu. Na robu neke desetkilometrsko čistine je Vatanen zagledal medveda, ki je na drugi strani izginil v zasneženem gozdu kot črna pika. [...] Vatanen je podrl izsušen bor in z njegovo krošnjo zakuril ogenj, si v njegovi krošnji popražil jelenovo meso, spil čaj in za nekaj ur zaspal. [...] Noč nad bleščečim se snegom je bila naravnost kruto čudovita. [...] Pot na hrbtu mu je zmrznil, mraz je vedno bolj pritiskal, trepalnice so mu sproti zmrzovale, da si jih je moral topiti z dlanjo. (Paasilinna *Zajčje* 137)

V obeh romanah na več mestih najdemo opise finskega življenja ter značilnosti njihove pokrajine in podnebja. Paasilinna opisuje finsko naravo in finskega človeka, ki z njo živi v sožitju. Iz primera lahko sklepamo, da del finskih gozdov sestavljajo borova drevesa in da Finci jedo jelenovo meso. Vatanenovo srečanje z medvedom in dolgo smuko po zasneženih gozdnih poteh opiše kot nekaj normalnega za finskega človeka, ki se znajde na severu. Okoliščine, v katerih se znajde, so krute. Avtor pa nam da vedeti, da je finska pokrajina kljub temu »kruto čudovita« (Paasilinna *Zajčje* 137). S sentimentalnostjo in občudovanjem opisuje naravo svoje države.

Opisuje tudi druge finske navade, ki so povezane z njihovo naravo. V obeh delih se njegovi liki znajdejo v koči ob jezeru nekje sredi finskih gozdov. Glede na število jezer, ki jih ima Finska, to ni presenetljivo. Opisuje tudi finsko navado uporabe savn. Vatanen med potovanjem po finskem severu veliko časa preživi ob jezerih. Tudi v *Očarljivem skupinskem samomoru* se Rellonen odpravi do počitniške hišice ob jezeru, kjer ima namen storiti samomor, kar mu prepreči srečanje s polkovnikom Kemppainenom. »Polkovnik Hermanni Kemppainen je ostal na obisku pri novem prijatelju Rellonenu. Imela sta si še veliko povedati. [...] Vmes sta se savnala in hodila lovit ribe.« (Paasilinna *Očarljivi* 19)

Paasilinna v obeh delih komentira trenutno politično stanje. Komentarji so seveda posredni in na nek način vključeni v zgodbo. V humorne dele skrije kritiko političnega sistema oziroma njegovih predstavnikov in finske vojske. Omenja tudi Sovjetsko zvezo in komunizem, ki sta imela na Finsko velik vpliv. Obe knjigi sta nastali v času hladne vojne.

Finska je postala neodvisna republika decembra leta 1917. Po drugi svetovni vojni, leta 1956, so Finci za predsednika izvolili Urha Kekkonena. Ta je s politiko nevtralnosti skušal povečati vpliv Finske na zunanjo politiko. Primer tega prizadevanja so bile razne »finske iniciative, tudi Helsinška konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, ki je potekala v Helsinkih leta 1975«. Kekkonen je bil predsednik Finske četrto stoletja. Bil je najdlje vladajoči demokratično izvoljeni predsednik države na svetu. Ko je odstopil zaradi slabega zdravja, ga je leta 1982 nasledil Mauno Koivisto. (Ferfila *The Nordic* 26–27)

Rellonen in komandir Hannikainen odideta k jezeru, kjer ima komandir koč. Tam komandir Rellonenu predstavi svojo teorijo o dolgoletnem finskem predsedniku Kekkonenu. V njej ugotavlja, da predsednik ni bil ves čas ista oseba, ampak ga je vmes zamenjal nekdo drug, ki mu je bil zelo podoben. »Po Hannikainenovem mnenju daje finska zakonodaja predsedniku države mnogo prevelika pooblastila pri odločanju o državnih rečeh.« (Paasilinna *Zajčje* 39) »Sprememba se je zgodila enkrat okoli leta 1968, morda proti koncu leta, vendar najbolj pozno v začetku leta 1969.« (Paasilinna *Zajčje* 41)

Vidiš: Kekkonen je od svojega naredniškega obdobja naprej meril 179 centimetrov ... tule je enaka višina s pogreba predsednika Paasikivija ... a poglej tole! Pridemo do leta 1968: krivulja se nenadoma dvigne za dva centimetra in Kekkonen je nepričakovano visok 181 centimetrov. Od tu je krivulja nespremenjena vse do leta 1975 in nobenih sprememb ni več pričakovati. Nenadna rast v odrasli dobi, kaj to ni presenetljivo! (Paasilinna *Zajčje* 43)

»Avtor se tu norčuje iz Kekkonovega »večnega« predsednikovanja, vse letnice so povezane z leti njegove ponovne izvolitve.« (Jelka Ovaska v Paasilinna *Zajčje* 39) Z ironijo doseže komični učinek. Opisuje neka dejstva v zvezi s predsednikovo višino in obliko lobanje, a dejansko želi povedati, da je tako dolgo vladal, da je to za enega človeka že skoraj nemogoče. Na ta način poudarja, da ena oseba naj ne bi bila tako dolgo na oblasti. Poleg tega komentira tudi, da ima predsednik države preveč besede pri odločanju in izpostavlja nedemokratičnost takšnega vladanja. Sicer ne moremo vedeti, če gre v tem ali pa katerem koli drugem primeru tudi za avtorjevo osebno stališče. Sklepamo pa lahko, da nam izjave svojih likov, ki komentirajo

državno ureditev (ter druge družbene probleme) in jih brez težav preko fiktivne zgodbe romana povežemo z realnim stanjem, posreduje namenoma.

Predsednika Mauna Koivista omenja v *Očarljivem skupinskem samomoru*. Duševno motena čistilka, ki ima samomorilsko nagnjenja, zatrjuje, da jo sam predsednik preganja in jo želi ubiti. S tem, da to izjavi ženska »s psihotičnimi motnjami« (Paasilinna *Očarljivi* 38), zgodba deluje kot nemogoča, pretirana in smešna. Smejimo se paranoični ženski, ki si domišlja, da predsednik države zasleduje ravno njo, kar je malo verjetno. V bistvu pa avtor s humorjem poudarja globlje sporočilo tega besedila.

Neka čistilka iz Laurile je trdila, da je tik pred samomorom samo zato, ker jo preganja predsednik Koivisto. Trdila je, da ji Koivisto po skritih kanalih pošilja zastrupljena čistilna sredstva in samo svoji izjemno budni previdnosti se ima zahvaliti, da strupom še ni podlegla. Zadnje čase je postajal predsednik do te mere predrzen, da je ni več pustil pri miru ne podnevi ne ponoči. [...] Prišla je do končnega domoljubnega sklepa, da je edini izhod končati to gonjo in rešiti domovino. Le tako bo Koivisto odnehal. Njena žrtev bo gotovo omehčala Sovjetsko zvezo, da ne bo začela proti Finski atomske vojne, ki zna sicer izbruhniti vsak hip. (Paasilinna *Očarljivi* 38–39)

Obe deli sta nastali v času hladne vojne. Ta je pomenila rivalstvo med ZDA in Sovjetsko zvezo ter njihovimi zavezniki po drugi svetovni vojni. Med hladno vojno ni bilo spopadov na bojiščih, temveč na ekonomskem, političnem in propagandnem področju. »Izraz je prvi uporabil angleški pisatelj George Orwell v članku, ki ga je objavil leta 1945.« V njem je predvideval, da bo med glavnimi svetovnimi silami prišlo do nuklearnega spopada. (Britannica »Cold War«)

Paasilinna v zgornjem primeru poda kritiko takratnega časa, ko se je veliko govorilo o komunizmu, atomskem orožju in rivalstvu med ZDA in SZ. Ljudje so bili v tistem času skeptični do komunizma, kar Paasilinna posredno izraža tudi v obeh svojih delih. »Na verandi so razpravljali o nevarnostih komunizma na Finskem in drugod v svobodnem svetu.« (Paasilinna *Zajčje* 126) V tem primeru svoj skepticizem izrazi duševno motena ženska. V bistvu pa je bilo tako razmišljanje v tistih časih med prebivalci zelo prisotno. Izjavo lahko prej razumemo ironično. Ženska je v romanu psihično nestabilna in z zgodbo pretirava, v bistvu pa so njene skrbi upravičene in prisotne pri večini (duševno zdravega) prebivalstva. Tudi ti so pri svojih skrbih verjetno pogosto pretiravali, a je bil to zgolj odraz nerazumevanja situacije, v kateri so se znašli. Ljudje so imeli veliko informacij, ki so bile večinoma del govoric, in zato niso mogli vedeti, katere so prave in katere ne.

To je bil tudi čas železne zavese, ki je bila meja Sovjetske zveze po drugi svetovni vojni. Ni bila samo vojaška in politična meja, ampak je obstajala tudi na ideološki ravni. Njen namen

je bil, da bi Rusiji ter vzhodnim in srednje evropskim zaveznicam onemogočila stik z Zahodom in ostalimi področji, kjer ni vladal komunizem. (Britannica »Iron Curtain«) Ko Vatanen v *Zajčjem letu* lovi medveda, med lovom nevede prečka mejo s Sovjetsko zvezo. »Ali je možno, da sploh ni opazil, kdaj je prečkal mejo? Res ne, kajti v takem snežnem viharju ne bi nihče opazil meje. Torej so govorice o železni zavesi zares iz trte izvite, kajti niti v bodečo žico ni zasmučal.« (Paasilinna *Zajčje* 142) Tako kot o hladni vojni, tudi o realnosti železne zavese ljudje niso vedeli veliko. Vir informacij so bile zopet večinoma govorice. Pogosto so si jo razlagali dobesedno in so si jo, tako kot Vatanen, predstavljali kot »bodečo žico«, ki je postavljena na meji Sovjetske zveze.

'Glej no, tovariš, pa si ga. V imenu Rdeče armade bi ti rad čestital. Potem te moram tudi prijeti kot vohuna, vendar se nič ne boj, kajti to je samo formalnost. Daj, srkni požirek!' Ledena vodka mu je posušila solze. [...] 'Se opravičujem, da sem prestopil mejo, toda drugače ni bilo mogoče pokončati tega medveda.' 'Vot, oprostimo ti! Si pa daleč prismučal. [...]' (Paasilinna *Zajčje* 143)

Kljub resnosti politične situacije sovjetski vojaki nepričakovano odreagirajo zelo človeško. Sklepamo lahko, da se niso poistovetili z ideologijo, ki jo je propagirala Sovjetska zveza. V Vatanenu niso videli državnega sovražnika, ampak Finca, ki je k njim ponesreči prismučal, ko je lovil medveda. Ponudijo mu celo vodko. To, da ga morajo »prijeti kot vohuna«, jemljejo samo kot »formalnost«.

V obeh romanih avtor kritizira tudi finsko vojsko. V *Zajčjem letu* v več poglavjih opisuje vojaške vaje, ki jih imajo v finskih gozdovih in v tem času stanujejo v Vatanenovi koči. V pripoved doda več humornih opazk, s katerimi smeši delo vojske, predvsem njenih voditeljev. Ker se vojaških vaj udeležita tudi dve ženski, ženi vojaških atašejev iz Švedske in Amerike, morajo vojaki prilagajati bivalne okoliščine, da bi jima bilo udobno. Uredijo jim tudi improvizirano stranišče. »Ženski sta si ogledovali škaf za mleko in navdušeno vzklikali: 'Finska vojska je pa res pripravljena na vse! Kako pripravno stranišče v taborniških okoliščinah! Le kako to, da našim kaj takega še ni prišlo na misel?'« (Paasilinna *Zajčje* 99) Če rečemo, da je vojska »pripravljena na vse«, običajno mislimo na spopad, varovanje oziroma drugo obrambno delo, ki bi ga od vojske pričakovali. Ne mislimo na njihovo pripravljenost na to, da v naravi uredijo improvizirano stranišče.

Avtor v delo vplete tudi kritiko mladine, ki se očitno za razliko od prejšnjih generacij po njegovem mnenju ne zanima dovolj za trenutno stanje v državi, oziroma nič ne stori, da bi se kaj spremenilo. »Današnja mladina pa še pomisli ne, da bi se uprla trenutnemu sistemu. Edini

upor, ki ga poznajo, so grafiti po stenah železniške postaje. Za zatiranje tovrstnih izgrediv pa ni treba polkovnikov« (Paasilinna *Očarljivi* 14) V bistvu poudari, da so se časi spremenili. V času miru je položaj vojske popolnoma drugačen kot med vojno. Po drugi strani avtor kritizira vojake oziroma vojsko, ki bi vsako težavo reševala z boji in orožjem. Mogoče pa ima mladina prav, da kritiko izraža na nenasilen način, ki zato ni nujno manj učinkovit.

Slovenci se na mnogih področjih primerjamo s Finci, oziroma se želimo po njih zgledovati. Na nek način je podobna pokrajina obeh držav. Vsaj v tem, da imamo tudi mi veliko gozdov in veliko jezer. Prav zaradi milejšega podnebja pa smo značajsko mehkejši. Nikoli ne bomo »Finska«, ker smo preblizu Balkanu.

Radi pa kritiziramo sistem. Kritizirali smo poskuse komunizma, potem socializem, Stalina, vpliv Sovjetske zveze in danes kapitalizem; bolj malo pa smo za dejanske spremembe pripravljeni narediti. Dokler nimamo zunanjega sovražnika, smo v glavnem skregani med seboj in ne zaupamo ne vladi ne vojski. Podobno je z mladimi. Časi pankovskega, rokerskega in študentskega uporništva so minili. Današnja mladina se za politiko ne zanima in je pretežno družbeno neangažirana.

Samomor

Kot namiguje že sam naslov romana, *Očarljivi skupinski samomor* kot osrednjo temo obravnava samomor. Posredno se ukvarja s temama smrti in depresije. Samomor in depresijo izpostavlja kot problema finske družbe. Knjiga se začne s temi besedami:

Največji sovražnik Fincev je potrnost, otožnost, apatičnost brez dna. Težke misli visijo nad nesrečnim narodom kot oblak, že tisoče let vladajo vsem Fincem, zato je narodova duša trpka in hudo resna. Objem skrbi je tako trd in nepopustljiv, da mnogi Finci vidijo v smrti edino rešiteljico svoje stiske. Depresija je hujši sovražnik od Rusije. (Paasilina *Očarljivi* 7)

Avtor že na začetku knjige na komičen način predstavi obravnavani problem finske družbe. »[P]otrnost, otožnost in apatičnost« razglasi za najhujše sovražnike finskega naroda. Samomor je v finski družbi zelo prisoten. Fincem skuša dopovedati, da Rusi sploh niso njihov največji sovražnik, ampak so sami sebi najbolj nevarni.

»[S]amomor [je] zavestno dejanje, ki s predvideno gotovostjo povzroči lastno smrt. [...] razlogi, motivi in vzroki za samomor [so] najrazličnejši.« (Valetič 30) Finci so, po statistiki iz

leta 2006, peti po številu samomorov na sto tisoč prebivalcev v Evropski uniji. So nad povprečjem Evropske unije. (Valetič 77) »Raziskovalci ugotavljajo, da se na en dokončan samomor zgodi med 8 in 30 poskusov samomora, ki jim rečemo tudi *parasuicidi*.« (Valetič 31)

Paasilinna v besedilo vpleta ironične opazke, s katerimi lahko obravnava temo smrti in samomora. Namen Rellonena in Kemppainena, da bi storila samomor, obravnava s takim tonom, kot bi opisoval na primer njen redni tedenski odhod v trgovino. Na ta način ruši stereotipe, povezane s samomorom, smrtjo in depresijo. To je prvi korak do odprtega pogovora o teh težkih temah. S humorjem tako kot pri ostalih temah poudarja mesta, na katerih obravnava ta družbeni problem, pritegne pozornost, hkrati pa bralca s smehom sprosti, da o teh temah bere sproščeno oziroma brez zadržkov in zato bolj pozorno.

»Polkovnik se je na smrt prestrašil. Zamajal se je, zanka okrog vratu se je zategnila in prav gotovo bi se slabo končalo, če mu Rellonen ne bi takoj priskočil na pomoč.« (Paasilinna *Očarljivi* 12) Uporabi na primer ravno frazo »prestrašiti se na smrt«, ki v tem primeru, ko človek skuša storiti samomor, deluje ironično in posledično smešno. Komentira tudi, da bi se, v primeru, da ga ne bi rešil Rellonen, slabo končalo, a to je bil v bistvu polkovnikov namen.

»Polkovnik je pomenljivo pogledal Rellonenovo glavo. – Bil bi prav grdo truplo, je zamišljeno pripomnil. Rellonen je bil mnenja, da tudi s tramu viseče polkovnikovo telo ne bi bilo preveč lep prizor.« (Paasilinna *Očarljivi* 16) O svojih truplih se pogovarjata, kot bi komentirala kos obleke, ki jima na drugem ni najbolj všeč. Iz jezikovnih sredstev razberemo ležerni ton, ki ga uporabita v pogovoru o truplih. To je v tem primeru presenetljivo in zato izzove smeh. Avtor s teme odstira tančico skrivnostnosti in ignorira kup nepisanih zakonov o tem, kaj se je v zvezi s smrtjo »primerno« ali »neprimerno« pogovarjati. Iz pietete do pokojnika se držimo določenih spoštljivih običajev in se vzdržimo komentarjev, ki bi bili v taki situaciji neprimerni. To pa ne pomeni, da se o smrti ne smemo pogovarjati kot o sestavnem delu našega življenja.

Avtor se v delu navezuje na resnični dogodek, ki se je zgodil 18. novembra 1978 v džungli južnoameriške Gvajane, v templju Jonestown, ki ga je ustanovil duhovni vodja dogodka Jim Jones. Kasneje je dogodek postal znan pod imenom »Jonestown massacre« (masaker). Umrlo je vse skupaj 918 ljudi, od tega je bilo tudi 304 otrok. Do dogodka 11. septembra 2001 v New Yorku je takrat v Ameriki življenje izgubilo največ ljudi v enem samem dogodku. Udeleženci so samomor storili tako, da so spili mešanico cianida in Valiuma. Jones je svoje privrženice prepričal, da so najprej zastrupili svoje otroke, potem, ko niso imeli več za kaj živeti, pa še sebe. (Lusher ni str)

Ta dogodek omenja Paasilinna v tem primeru:

Polkovnik se je spomnil skupinskega samomora pred desetletji nekje v Južni Ameriki. [...] Neki samooklicani pridigar je zbral okrog sebe na stotine zagretilih vernikov, ki so mu poklonili vse svoje premoženje. Skupaj so organizirali nekakšno versko državico. Ko je država prišla psihopatu na sled, se je pridigar odločil za samomor, ampak ne sam. S seboj je potegnil kar vse vernike. Tako je takrat umrlo na stotine slepo verujočih ljudi. Posledice so bile strašne: trohneča trupla, prepuščena na milost in nemilost tropski vročini in insektom ... groza. (Paasilinna *Očarljivi* 23)

V teh stavkih očitno obsoja opisan dogodek. Uporabi več subjektivno obarvanih izrazov nestrinjanja – psihopat, strašno, groza. Rellonen in Kemppainen na seminarju, ki ga organizirata z namenom pomagati še ostalim Fincem s samomorilskimi nagnjenji, želita prepričati udeležence, da samomor ni rešitev za njihove probleme. V program vključita tudi predavanje psihologinje, ki govori o preprečevanju samomorov.

Proti koncu romana avtor samomor oziroma življenje samo primerja s finsko naravo. Prostrane gozdove, mraz in temo pa s Finci, ki se spopadajo z duševnimi stiskami in mislijo na samomor. Sorjonen ob tabornem ognju, ki ga zakurijo v gozdu, pripoveduje različne zgodbe. V eni izmed njih, ki govori o smučarju, ki ponoči sam smuča po hudem mrazu, avtor zapiše tole:

Človek v mislih objame ves svet, življenje. Pomisli na to, da lahko na Finskem doživi te lepe trenutke vsak, tako bogat kot reven človek. [...] Tedaj oblak zakrije mesec, ledeno ploščo prekrije tema. Človek ostane sam sredi peklenškega mraza in se zdrzne. Kaj če se izgubi? Zgrabi ga panika pred krutostjo narave, mu ohromi telo in misli. Potem se požene naprej. Življenje je dragoceno, lahko pogine sredi strašnega mraza, sam, daleč od pomoči sočloveka. [...] Takrat mesec spet bleščeče posveti izza oblaka. Pred smučarjem zasije ledena plošča. Zvezde spet utripajo s še večjo močjo in strahu ni več. [...] Pomisli, da je življenje kljub vsemu čudovito, napeto, preprosto, življenja vredno. Strmi v ognjene zublje. Tako kot Finci že tisočletje pred njim. In prav tako kot samomorilci zdaj ob ognju sredi schwarzwaldskih gozdov, daleč od doma. Preveč trpljenja deležni ljudje, ki jih je misel na lepoto življenja prežgodaj zapustila. (Arto Paasilinna *Očarljivi* 159–160)

Finska narava je sicer surova tako kot finski narod, a se v njej skrivata globina in lepota, ki je ne najdemo drugje. Avtor poudarja dragocenost življenja. Tako kot se izgubimo v naravi, se lahko izgubimo tudi v življenju. To pa ne pomeni, da ne bo mesec zopet »posvetil« in nam pokazal poti. Sočustvuje s trpljenjem ljudi, ki so žalostni, osamljeni in so izgubili voljo do življenja. Poudari, da je življenje »življenja vredno«. Na ta način avtor v bralcih vzbuja sočutje do ljudi, ki trpijo take stiske. Poleg tega pa potencialnim bralcem, ki se s to stisko soočajo sami, sporoča, da je življenje lepo in ga je vredno živeti. Če je s knjigo kakemu bralcu pomagal, da ni storil samomora, je dosegel dovolj.

Vzroki za samomor so zelo različni. Odvisni so od več dejavnikov. Vzrokov naj bi bilo okrog 800. To so na primer: »depresija ali druge duševne motnje; uživanje drog in prekomerno uživanje alkohola; ekonomske težave; bolezenska stanja, zvezana s hudim trpljenjem (evtanazija); poslovni neuspeh (ob padcu borze); razočaranje v odnosih; strah pred starostnimi težavami; osamljenost« (Valetič 30) idr. Tudi Paasilinna v *Očarljivem skupinskem samomoru* našteva razloge za samomor, in sicer pri različnih udeležencih njihovega seminarja, na katerem so se zbrali ljudje s samomorilnimi nagnjenji s cele Finske. To so na primer revščina, razpadli zakon, živčni zlom in depresija, alkoholizem idr. (Paasilinna *Očarljivi* 50) Psihologinja je med predavanjem, ki ga je imela na seminarju, govorila tudi o vzrokih za samomor. »Pripovedovala je o duševnih boleznih, vzrokih za duševne stiske, o strokovnih analizah samomorov in njihovih vzrokih in sploh o vsem, kar je povezano s to temo.« (Paasilinna *Očarljivi* 47)

Psihologinja je izpostavila glavni vzrok za misel na samomor: brezup, stanje, v katerem človek ne vidi več ničesar, kar bi mu lahko vlilo upanje na prijetna doživetja. Pripovedovala je tudi o posebnosti samomorov na Finskem, kjer velja to dejanje obupa za tabu, o katerem se ne spodobi govoriti in ki za vedno ožigosa tako storilca kot vse njegove svojce. Prav za svojce je lahko samomor člana družine zelo usodna zadeva. (Paasilinna *Očarljivi* 47)

Paasilinna v delu našteva razloge za samomor. Na ta način, kljub temu da je njegov roman v grobem komično delo, izobražuje bralce o vzrokih in ostalih okoliščinah samomorov. Poudarja, kako usodno je tako dejanje za svojce tistega, ki stori samomor. Predstavi celotno sliko, ki obdaja tak dogodek. Opisuje tudi posebne okoliščine, ki so značilne za Fince in njihovo ponosno naravo. To je na primer njihovo prepričanje, da je občutje obupa tabu – je sramotno in ga je potrebno skrivati.

Ko Rellonen, Kemppainen in profesorica Helena Pauusaari prebirajo pisma oziroma prijave tistih, ki se želijo udeležiti seminarja, ugotovijo, da je bilo »[p]rav vsem piscem [...] skupno to, da so bili strašno osamljeni in so trpeli zaradi občutka zavrženosti. Opisani občutek so dobro poznali tudi naši trije bralci.« (Paasilinna *Očarljivi* 39) Mogoče nas avtor spodbuja k temu, da pomagamo ljudem, za katere se nam zdi, da živijo s takimi občutki. S tem lahko komu tudi preprečimo, da bi storil samomor.

Temo smrti Paasilinna obravnava tudi v *Zajčjem letu*. Tam je sicer manj prisotna, ampak jo vseeno zasledimo. Večinoma je smrt omenjena v kakšnem stavku in ji ni namenjenega več prostora, kot na primer v *Očarljivem skupinskem samomoru*. Ko sta se nekega dne Vatanen in zajček sprehajala po vasi in iskala mesto, kjer bi rasla primerna hrana za zajčka, sta prišla do

pokopališča. »Nasadi na grobovih so bili za zajčka imenitna hrana. Bilke na grobovih spomladi preminulih so mu še posebej teknile.« (Paasilinna *Zajčje* 63)

Iz tega primera je razvidno, da avtor tudi v tej knjigi izraža podoben odnos do smrti kot v *Očarljivem skupinskem samomoru*. Opisuje jo lahkotno in brez zadržkov. Pokopališča za veliko ljudi predstavljajo svet kraj, kjer izrazijo spoštljiv odnos do pokojnih, ki so na njem pokopani. Nezaželeno je, da kakorkoli posegamo v grobove. Ne premikamo sveč in rož, sploh pa smo previdni, da po njih ne hodimo. S tem do smrti vzpostavimo distanco in jo opazujemo iz »varne razdalje«. Paasilinna na drugi strani s svojimi besedami poudarja vsakdanjost smrti, ki je del narave in življenja ljudi. Hrana, ki slučajno raste na tem mestu, ni zato nič manj primerna za zajčka, in to, da se zajec pase na grobu, nič ne vpliva na pokojnika, ki leži v njem. Avtor zadevo še stopnjuje, ko poudarja, da so trave, ki rastejo na novejših grobovih, zajčku še bolj okusne. S tem namiguje, da na teh mestih ležijo pokojni, katerih trupla še niso do konca razpadla, in so zato odlično gnojilo za rastje na grobu. S tem zopet poudari povezanost človeka z naravo, ki se po smrti vrne vanjo.

Temu smrti pa je v *Zajčjem letu* posvečen tudi en daljši del. V bistvu celotno poglavje »Dedek«. Vatanen prispe v neko vasico, kjer išče prenočišče. Utrujen se zateče v lopo pred neko hišo v tej vasi. Tam se uleže na tla in zaspi. Ko se prebudi, ugotovi, da v lopi leži človek. »Je pa trdno spal, da se ni prebudil niti, ko je ponoči Vatanen prilomastil v lopo.« (Paasilinna *Zajčje* 71) Vatanen ugotovi, da je nezavesten in pomisli, da zaradi njega, ker ga je ponesreči vrgel s ponka. »Vatanen je pomislil, da takle star človek zlahka umre, če štrbunkne s ponka na tla, zato bi moral pohiteti.« (Paasilinna *Zajčje* 71) Izkaže se, da je naletel na mrliča, in sicer na dedka, ki je prej živel v hiši, ki ji ta lopa pripada. Ko to izvemo, avtorjeve izjave, ki jih zgoraj citiram, postanejo ironične (to, da je mrtev, sicer lahko sklepamo tudi že prej) in nas nasmejijo. Ko domači ugotovijo, kaj se dogaja, izkažejo drugačen odnos do smrti. Vatanenu očitajo: »Oskrunil si dedka, človek.«

Vatanen se potem zaradi prikladnosti kar skupaj z dedkom odpelje v mrliškem vozu, ker gre ta ravno v isto smer. Paasilinna zopet doseže, da se smejimo stvarim, katerim se naj ne bi smejali. Opomni nas, da je smrt prisotna v naših življenjih in jo zato moramo sprejeti.

»Komedijska je vedno le hrbtna stran tragedije. Sprehajata se z roko v roki, zato nikakor ni nenavadno, če ima tudi samomor kot izraz absolutne človeške tragedije svoje na videz humorne vidike.« (Valetič 255) Šale na račun samomora, smrti in duševnih bolezni so zelo različno sprejete. Seveda se moramo zavedati, da bo črni humor oziroma humor, ki se navezuje na katerokoli skrajno ali težko temo, pri različnih poslušalcih oziroma bralcih povzročil različne odzive. »Eni se s tem spoprimejo tako, da šal o samomoru enostavno ne prenesejo, drugi tako,

da tvegajo in z neko šalo bodisi izrinejo samomor iz svojega notranjega dialoga, bodisi želijo z njo narediti majhen korak bliže večjemu razumevanju tega pojava.« (Valetič 255–256) Mislim, da je slednji tudi Paasilinnov razlog za pisanje humornih besedil, ki obravnavajo različne družbene probleme. S tem, da piše o samomoru in smrti, želi pri ljudeh doseči boljše razumevanje, tudi pomiritev z deli življenja, na katere ne moremo vplivati.

Na lestvici držav Evropske unije iz leta 2006, ki imajo največ samomorov na sto tisoč prebivalcev, so Finci peti. Slovenci smo na tej lestvici drugi. Pred nami je samo še Litva. (Valetič 77) Problem, ki ga v *Očarljivem skupinskem samomoru* obravnava Arto Paasilinna, je po teh podatkih za Slovenijo še toliko bolj pomemben.

Slovenci poznamo statistične podatke o tem, kako pogosti so pri nas samomori. Približno tudi vemo, kateri so vzroki za samomor. Je pa to še vedno, poleg smrti same, zelo tabuizirana tema. Že o smrti se ne pogovarjamo. Ne pogovarjamo se o duševnih boleznih. Prej in lažje govorimo o raku kot o shizofreniji. Tudi pri Slovencih samomor velja za dejanje slabičev.

Na razpolago imamo več telefonskih linij, na katerih lahko dobimo pomoč v hudih duševnih stiskah. Na voljo imamo tudi psihiatrično pomoč. Problem pa je, da so naši psihologi in psihiatri prezasedeni. Slovenci strokovne pomoči pogosto ne želimo poiskati ali jo poiščemo pozno. Ko pa se za to odločimo, je čakalna doba za specialista zelo dolga. Menim, da bi lahko več naredili za splošno ozaveščanje ljudi o tej temi. Tako kot se učimo prve pomoči, bi se lahko kot narod z zelo visoko stopnjo samomorilnosti učili tudi, kako postopati, ko smo soočeni z nekom, ki ima samomorilska nagnjenja, ali pa ko se v duševni stiski znajdemo sami.

Od Arta Paasilinne se lahko naučimo, da je tudi humor ena izmed tehnik spopadanja s takimi težavami. S pomočjo humorja lahko zmanjšamo distanco ljudi do problematike samomora. Poleg tega lahko s komiko pritegnemo več poslušalcev in bralcev ter na ta način o samomoru ozavestimo širši krog prebivalcev. Dovolj je že, če tako kot to počne Paasilinna, opozarjamo in opominjamo javnost, da določeni problemi ostajajo in bodo prisotni, dokler jih ne bomo rešili.

Alkoholizem

V obeh obravnavanih romanih pogosto zasledimo omembe alkohola in šal v zvezi z njim. Liki obeh romanov pogosto popivajo. To večinoma počnejo zato, da proslavljajo ali pa si lajšajo bolečine. Glede na zgodbe, ki jih pripoveduje Paasilinna, pri Fincih alkohol očitno ustreza vsaki priložnosti in rešuje vsako težavo. Izpostavlja ga kot problem finskega naroda in njihove kulture.

Mandelbaum je že leta 1965 ugotovil, da obstaja povezava med alkoholizmom in družbeno-kulturnimi vplivi. Trdil je, da je alkohol skoraj v celoti definiran s strani kulture in je v njej globoko zakoreninjen – je kulturni artefakt. Opravljenih je bilo že veliko raziskav, ki so obravnavale družbene in kulturne vplive na pitje alkohola. V večini so prepoznali štiri pomembne dejavnike: vpliv vrstnikov in pripadnost družbi, vpliv staršev, hedonizem (po slovensko tudi uživaštvo) ter kulturne norme in običaji. (Hogan, Perks, Russell-Bennett 94)

Paasilinna izpostavlja, da je uživanje alkohola na Finskem oblika družbene in kulturne norme. Tudi na ta družbeni problem bralce opozarja s pomočjo humorja. Na spletni strani finskega nacionalnega inštituta za zdravje so leta 2018 zapisali, da se od leta 2007 uživanje alkohola na Finskem sicer znižuje, a je še vedno pogosto. Za skoraj 13 % Fincev (približno 560.000) uživanje alkohola predstavlja nevarnost za njihovo dolgoročno zdravje. Na vrhuncu leta 2007 je bila povprečna količina alkohola, ki so ga spili Finci, stari petnajst let ali več, 12,7 litra na osebo. S tem, ko se je znižala poraba alkohola, se je znižalo število z alkoholom povezanih problemov (na primer nesreče). Študije pivskih navad so pokazale, da Finci alkohol večinoma uživajo doma, s svojim partnerjem, med vikendom in med osmo in deveto uro zvečer. (national institute for health and welfare)

Paasilinna v obeh romanih opiše več dogodkov, pri katerih se uživa alkohol. S tem opisuje navade Fincev. Tudi to temo obravnava z obilo humorja, s katerim razkriva alkoholizem kot pomemben družbeni problem Fincev. V *Očarljivem skupinskem samomoru* Rellonen in Kemppainen organizirata seminar, na katerem se zberejo Finci s samomorilskimi nagnjenji. Med seminarjem zbirajo predloge, kako bi izpeljali skupinski samomor. Predlog ene izmed miz opiše takole:

V kabinetu pri mizi, ki je bila najbolj glasna in polna raznih pijač, se je porodila ideja. Zbrati bi morali veliko vsoto denarja in nabaviti ogromne količine alkoholnih pijač. Potem bi ga družno žingali tako dolgo, dokler ne bi mrtvo pijani popadali v smrt. Večina je bila mnenja, da jim ta način ni všeč, ker ni dovolj spodoben. Ne moreš oditi s tega sveta pijan kot svinja. (Paasilinna *Očarljivi* 51)

Udeleženci so med seminarjem popili veliko alkohola. Avtor prikazuje, kako Finci pri vsaki priložnosti najdejo razlog za pitje. Komično zapiše, da bi nekateri udeleženci celo samomor storili s pomočjo alkohola. Na koncu doda, da se je ta predlog sicer večini zdel nespodoben. Uporabi izraz »pijan kot svinja«, ki deluje humorno, sploh ker ga lahko poveže s pogovorom o smrti. Posredno pa izraža kritiko prekomernega pitja alkohola.

Vatanen pomaga pri gašenju požara nekje v finskih gozdovih. Na rečnem bregu najde moža, ki leži nezavesten. Ta mu pove svojo zgodbo, ki ga je pripeljala do tega trenutka.

Prišel je torej v to divjino, si zgradil majceno žganjarno, in prav ko je skuhal prvih deset litrov, se je gozd vnel in vse skupaj mu je zgorelo. Revez je moral teči pred požarom z desetlitrskim balonom žganja na ramah in zdaj je tukaj. [...] Samo prva kuha žganja mu je ostala. Že drugi dan takole na varnem bregu reke srka svoj šnopček. [...] 'Si lahko misliš, kakšno smolo imam!' (Paasilinna *Zajčje* 49)

Mož opiše, kako hudo mu je bilo, ker je moral pred požarom bežati s težkim sodom žganja. Žganja mu ne bi bilo treba vzeti s seboj. Pripravljen je bil ogroziti svoje življenje zato, da bi rešil, kar je skuhal. Ni pomembno, da mu je vmes zgorel nahrbtnik s hrano in mu je požar uničil vso ostalo opremo, pomembno je, da je uspel rešiti žganje. Tak opis pri bralcu sicer zbuja smeh, ampak posredno sporoča kritiko finskega naroda, ki uživa preveč alkohola. Opozarja tudi, da pod vplivom alkohola pogosto ogrožajo svoje življenje. To lahko razumemo tudi bolj na splošno. Alkohol je pogosto vzrok nesreč in nasilja, svoje življenje pa alkoholiki ogrožajo tudi že samo s tem, da prekomerno uživajo alkohol. Avtor prikazuje, kako je alkohol vključen v finsko kulturo in je pogosto del raznih vsakodnevnih dogodkov.

»Zjutraj se je nesrečnež prebudil z grozovitim mačkom in odprl usta, da bi zastokal. Pri tem je ugotovil, da je pri padcu v vodo izgubil protezo. Življenje zna biti zares kruto.« (Paasilinna *Zajčje* 75) Starec je v vodo padel, ker je bil pijan. To se mu treznemu najbrž ne bi zgodilo in zato tudi ne bi izgubil proteze. On pa to nesrečo pripisuje krutosti življenja. Paasilinna poudari, da se večina ljudi, ki imajo težave z alkoholom, tega ne zaveda in za probleme, ki nastanejo kot posledica prekomernega pitja, krivijo nesrečno življenje.

Primer človeka, ki zanika svoje težave z alkoholizmom, najdemo tudi v *Očarljivem skupinskem samomoru*. Natakari se ne zaveda svojih težav, oziroma jih, prepričan, da ima prav, zanika. »Natakari Sorjonen je priznal, da je v kuhinji na skrivaj srkal iz kozarcev udeležencev. In ker medtem ni nič jedel, ima zdaj profesorica vtis, da je pijan. Vendar to seveda nikakor ne drži. Po naravi je vesel in živahen človek in zato veliko ljudi misli, da je bolj v rožicah, kot pa

je res.« (Paasilinna *Očarljivi* 58) Zanikanje je velik problem pri katerikoli odvisnosti. Zavedanje, da imamo problem, je prvi korak na poti zdravljenja. Mislim, da sploh pri alkoholu ljudje pogosto pozno ugotovijo, da ga uživajo prekomerno. Pogosto pitje alkohola povezujejo pač z dobro voljo in s priložnostjo. Ravno zaradi zanikanja veliko ljudi ne poišče pomoči, ker so prepričani, da je ne potrebujejo. To pa lahko vodi do še večjih težav – z zdravjem, odnosi, lahko pa je tudi razlog za nesreče, nasilje in smrt.

»Kurko je veselo priplaval do brega in srknil požirek konjaka. 'Da se pogrejem,' je pojasnil.« (Paasilinna *Zajčje* 77) Tukaj gre tudi za primer zanikanja in iskanja izgovorov za pitje alkohola. Frazo »da se pogrejem« pogosto zasledimo v povezavi z alkoholom. Alkohol sicer ustvari iluzijo, da nas pogreje, v resnici pa telo izgubi občutek za toploto. Ker človek ne občuti, da ga zebe, pogosto pride do podhladitve, ki je lahko smrtna.

Vatanen se je enkrat po opravljenem delu odpravil na »pivski pohod«. Ta je bil dolg osem dni in je vključeval veliko alkohola. Vatanen se dogodkov zaradi alkohola ni spomnil. Ženska Leila, ki je ne pozna, mu je razložila, kaj vse se je v tem času dogajalo. Zajčka je pustil v Helsinkih, vmes je sodeloval v pretepu, spoznal Leilo, padel je pod vlak, spoznal njene starše in se z njo zaročil. Ker je bil pod vplivom alkohola, se teh dogodkov sploh ni zavedal. Avtor opiše kruto realnost, ki pogosto spremlja prekomerno uživanje alkohola. Ta lahko v velikih količinah povzroči, da se oseba ni več sposobna nadzorovati, kar lahko pripelje do dogodkov, ki so lahko usodni zanjo in za ostale udeležence. Vatanen se ne obremenjuje preveč s tem, kar se je zgodilo. Še najbolj je vesel, ker je pri tem spoznal Leilo. »Vatanena je zajel občutek sreče in moči: ženska, ženska se ga je prijela! Mlada, zdrava, živa ženska!« (Paasilinna *Zajčje* 124) Tudi to pripoved avtor popestri s humorjem. Zgornji stavek je eden izmed teh, ki pri bralcu zbujajo smeh. »[Ž]enska se ga je prijela« na primer deluje humorno, prav tako presenečenost, da je ženska, poleg tega da je mlada in zdrava, tudi živa.

»Udeleženci seminarja o samomoru so dodobra izkoristili gostinsko ponudbo: natakariji so na mize nosili pivo, vino in tudi žganje. Predvsem za pogum. Napočil je čas za izpovedi in vsakdo je lahko pred mikrofonom zaupal svoje gorje sotrpinom. Kar tako na suho bi jim bilo nerodno govoriti o lastni smrti.« (Paasilinna *Očarljivi* 49) Alkohol se pogosto izkorišča kot pomoč pri slabi samozavesti in strahu. Pogosto se pri pitju uporablja izraz »za pogum« ali pa, da neke stvari ne moremo storiti »na suho«. Pri tem ne gre za odgovorno pitje. Tako težavo moramo biti sposobni rešiti brez substanc, ki vplivajo na naše sposobnosti. Avtor prikaže, kako se alkohol zlorablja za lajšanje bolečin in hudih duševnih stisk. Uživanje alkohola ni rešitev za take probleme. Večinoma težave še poslabša. Ko smo pod vplivom take substance, nas ta lahko spravi tudi v tako nenadzorovano duševno stanje, da naredimo naslednji korak (samomor).

V Zajčjem letu Vatanen opisuje družbo, ki je prišla v sosednjo hišo ter celo noč popivala in se zabavala. »Goli so tekali po zamrznjenem jezeru, vmes tudi ženske, vsi pijani so padali na spolzkem ledu. Avtomobilski hrup je bilo slišati vso noč, luči pred kočjo so imeli prižgane. Vozili so se po nove zaloge pijače in po nove goste.« (Paasilinna *Zajčje* 126) Uživanje alkohola in neumnosti, ki se ob takih priložnostih pogosto dogajajo, vplivajo tudi na ostale v okolici. Konkretno v smislu kaljenja nočnega miru in uničevanja tuje lastnine. Poleg tega pa uživanje alkohola vpliva na ljudi v okolici tudi na globlji ravni. Daje zgled in okolico, sploh otroke in mladostnike, uči, da je zabavanje z alkoholom nekaj običajnega.

Obstajajo študije, ki raziskujejo povezavo med alkoholizmom in samomorom. Ta dva naj bi bila med seboj tesno povezana. Žiga Valetič v knjigi *Samomor: večplastni fenomen* ugotavlja:

Nekateri znanstveni raziskovalci domnevajo, da so se vedenjske poteze, ki se bolj nagibajo k samomoru, razvile že v obdobju zgodnjega razvoja narodov ter se razširile z zgodovinskimi selitvami uralskih ljudstev. Iz tovrstnih tez pa izhaja tudi ugotovitev, da smo Slovenci – evolucijsko gledano – slabo prilagojeni na uživanje alkohola. V naših krajih so vinogradništvo začeli spodbujati šele Rimljani v 12. stoletju, zato naj bi naš genetski ustroj ne bil preveč odporen na alkohol. Nekateri evropski narodi, na primer Francozi in Portugalci, ki se uvrščajo med države z visoko stopnjo zaužitega alkohola na prebivalca, imajo precej manj težav s samomorom kot Slovenci. (55)

Slovenci imamo velike težave z zlorabo alkohola. Odrasel prebivalec na leto zaužije od 10,3 do 13,5 litra čistega alkohola. Kar 10 % Slovencev ima hude težave, povezane z uživanjem alkohola. (abstinent) S problemi, ki jih v obeh obravnavanih romanih izpostavlja Arto Paasilinna, se lahko poistovetimo tudi Slovenci. Alkohol je globoko zakoreninjen v našo kulturo. Je sestavni del praznovanj in žalovanj, zabav ter drugih vsakodnevnih dogodkov. Posledično ima velik vpliv na prebivalstvo. Neposredno na tiste, ki se spopadajo z odvisnostjo od alkohola, posredno pa na vse ostale, ki jih obkrožajo. Ker smo alkoholu zaradi kulture pogosto izpostavljeni, je to pogosto razlog, da ga zaužijemo tudi sami. Pogosto se celo zgodi, da velja tisti, ki ne pije alkohola, za posebneža. To je lahko še posebej problematično pri mladih, ki po alkoholu posežejo največkrat zato, da bi ostali v toku.

Problem naše družbe je v tem, da večina alkohola ne dojemajo kot sredstva za omamljanje. Pitje alkohola se dojemajo kot neproblematično in na tak način so zlorabe še pogostejše, zavedanje o nevarnosti odvisnosti od alkohola pa premajhno. Večina alkoholikov namreč verjame, da lahko nehajo piti kadarkoli. Šele, ko je odvisnost že zelo velika, se zavejo resnosti položaja, ki se jim takrat zazdi brezizhoden in vse se dejansko lahko konča s samomorom.

ZAKLJUČEK

Arto Paasilinna je bil produktiven finski pisatelj, ki je s pomočjo humorja v svojih delih obravnaval pereče probleme finske družbe. Prevajan je v številne svetovne jezike. S tem je dosegel bralce po celem svetu, ki so lahko v družbenih problemih, ki jih je obravnaval, prepoznali tudi svojo družbo. Njegov humor je preživel tudi prevode.

Humor je za literarne teoretike že dolgo zanimiv. S komedijo se je ukvarjal že Aristotel. V zadnjih letih pa se humor vse bolj raziskuje. Henri Bergson je s svojim »Smeh – esej o pomenu komičnega« pomembno vplival na nadaljnje razumevanje. Opredelil je osnovne pogoje za nastanek komičnega. Komično obstaja znotraj človeškega, v odsotnosti čustev – ugaja razumu, ki je v povezavi z ostalimi razumi. Tudi Freudova razmišljanja so bila podobna. Za glavnega zaviralca komičnega je razglasil proizvajanje nelagodnih čustev.

Smisel za humor je v današnjih časih zaželen osebna lastnost. Komedija je danes zelo razvita in vseprisotna ter predstavlja dober posel. Humor je pomemben tudi za sodobno psihologijo. Ukvarja se predvsem s čustvenim vidikom, glede na razumevanje pa ga lahko razdelimo v tri kategorije. Zanj je značilna dvoumnost, ki jo lahko izrabljamo za podajanje družbene kritike.

Ironija je retorični prijem in sredstvo humorja, ki se v literaturi pogosto uporablja. Predvsem je zanjo značilno nasprotje med realnostjo in videzom. Uporabna je tudi v retoriki. Razlika med humorjem in ironijo je v tem, da se humor pomika od nepoudarjenega pomena k poudarjenemu, ironija pa ravno obratno. Tudi sarkazem in satira sta obliki ironije. Satira je literarni žanr, ki smeši in sramoti posameznika ali družbo, za katero želi, da odpravi določeno napako. Pri sarkazmu je pomemben ton govora, ironijo pa označuje nasprotje mnenj.

Črni humor je literarni žanr, za katerega je značilna obravnava temačnih in strašnih tem, ki poudarjajo napake družbe in naših življenj. Uporaben je za razkrivanje resnic in izpostavljanje primerov zatiranja. Za razliko od običajnega humorja, ki je napisan v sproščenem in veselem tonu, je za črni humor značilno temačno vzdušje.

Humor je uporaben kot sredstvo za družbeni protest in kritiko. Že v srednjem veku in renesansi so humor koristili za premostitev vrzeli med različnimi ravnmi družbene hierarhije. Po raziskavah sodeč je zabavnost humorja celo odvisna od nepričakovanega razkritja neke resnice. Šale so zelo uporabne pri družbeni kritiki. Humor nam ponuja distanco, s katere se lahko smejimo strahotam človeštva.

Arto Paasilinna pri pisanju o problemih finske družbe uporablja ironijo, satiro, sarkazem in črni humor. Izpostavlja aktualne probleme finske družbe in jo kritizira. Komiko pogosto uporabi pri pisanju o stvareh, ki se jim naj ne bi smejali. S tem zmanjšuje distanco ljudi do določenih tem in opozarja, da se je o njih nujno potrebno pogovarjati, saj so sestavni del naših življenj.

V *Zajčjem letu* in *Očarljivem skupinskem samomoru* med drugim razpravlja o Finski in njenem političnem sistemu, samomoru (tudi smrti in depresiji) in alkoholizmu. Svoje romane izkorišča za podajanje kritike o finski politiki in za polemiko o dveh problemih, ki za Fince predstavljata veliko težavo.

Opisuje finsko naravo, ki je obenem čudovita in kruta, ter navade finskih prebivalcev. V delo vključi kritiko aktualnih finskih predsednikov, Sovjetske zveze, hladne vojne in železne zaves. Samomor izpostavi kot velik problem finskega naroda, ki se pogosto spopada z depresijo. Opisuje najpogostejše vzroke za samomor ter navaja razloge, zakaj je vredno živeti in kako lahko ljudem, ki se spopadajo z duševnimi stiskami, pomagamo. Smrt obravnava na lahkoten način, manjša distanco ljudi do obravnavane teme in ruši obzidje skrivnostnosti, ki jo obdaja. Alkohol opiše kot sestavni del finske kulture, alkoholizem pa kot pogosto posledico teh kulturnih običajev. Opisuje vpliv, ki ga ima alkohol na ljudi, ki imajo z njim težave, in na tiste, ki te ljudi obkrožajo, ter predlaga načine za spopadanje s tem problemom.

Z vsemi obravnavanimi problemi se lahko poistovetimo tudi Slovenci. Politični vplivi, ki so jih čutili Finci v času, ko sta nastajala ta romana, so bili v tem času prisotni tudi v Sloveniji. Poleg tega smo tudi Slovenci pogosto skeptični do politike in svojih voditeljev, prav tako do vojske. Samomor je pri Slovencih po podatkih iz leta 2006 še večji problem kot na Finskem. Iz avtorjevih del (predvsem *Očarljivega skupinskega samomora*) se lahko o tej težavi veliko naučimo, prav tako o načinih spopadanja z njo. Tudi z zlorabo alkohola in alkoholizmom imamo Slovenci velike težave, saj je alkohol pri nas globoko zakoreninjen v kulturo. Vsesplošno je prisoten, posledično pa ga veliko Slovencev uživa prekomerno.

Paasilinnova dela so zakladnica podatkov o finski družbi in kulturi. Prepletena so s kritikami sistema, politike, kulture, komunikacije in družbe nasploh. Če jih pozorno beremo, nas lahko veliko naučijo o svetu in problemih, ki so v njem prisotni. Bralci lahko, poleg tega, da se soočimo s problemi, v njih razberemo tudi možne rešitve zanje.

LITERATURA IN VIRI

Aristoteles. *Poetika*. Prev. Kajetan Gantar. Ljubljana: Beletrina, 2012.

Ashkenazi, Ofer. »Ridiculous Trauma: Comic Representation of the Nazi Past in Contemporary German Visual Culture«. *Cultural Critique*. 78 (2011): 88–188. *JSTOR*. Splet. 7. 6. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/10.5749/culturalcritique.78.2011.0088>>

Bergson, Henri. *Esej o smehu; Filozofska intuicija; Uvod v metafiziko*. Prev. Janez Gradišnik. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.

Billig, Michael. *Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour*. London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 2005.

Colletta, Lisa. *Dark Humor and Social Satire in the Modern British Novel*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.

Critchley, Simon. *On Humour*. London; New York: Routledge, 2002.

Dadlez, E. M. »Truly Funny: Humor, Irony, and Satire as Moral Criticism«. *The Journal of Aesthetic Education*. 45. 1 (2011): 1–17. *JSTOR*. Splet. 27. 5. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/10.5406/jaesteduc.45.1.0001>>

Diehl, Nicholas. »Satire, Analogy, and Moral Philosophy«. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. 71. 4 (2013): 311–321. *JSTOR*. Splet 8. 6. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/42635868>>

Ferfila, Bogomil. *Finska. Zgodba uravnoveženja med ruskim medvedom in gospodarsko odličnostjo*. Ljubljana: Demat, 2017.

---. *The Nordic Countries: A Comparative Approach*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences, 2009.

Freud, Sigmund. *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Prev. Simon Hajdini in Samo Tomšič. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2003.

Gray, Jack C. »Irony: A Practical Definition«. *College English*. 21. 4 (1960): 220–222. *JSTOR*. Splet 6. 6. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/372932>>

Hietalahti, Jarno. »Socially Critical Humor: Discussing Humor with Erich Fromm and Theodor W. Adorno«. *Idéias*. 8. 1 (2017): 87–108. Splet. 17. 6. 2019.

<[Socially_Critical_Humor_Discussing_Humor_with_Eric.pdf](#)>

Hogan, Stephen P., Keith J. Perks in Rebekah Russell-Bennett. »Identifying the Key Sociocultural Influences on Drinking Behavior in High and Moderate Binge-Drinking Countries and the Public Policy Implications«. *Journal of Public Policy & Marketing*. 33. 1 (2014): 93–107. *JSTOR*. Splet. 21. 6. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/43305369>>

Hoxhiq Dano, Sidita. »Black Humor, a Way to Face Atrocities of the 21st Century in Kurt Vonnegut's Fiction«. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2. 9 (2013): 274–277. Splet. 27. 5. 2019.

<www.mcser.org/journal/index.php/ajis/article/download/846/877>

Kaufert, David S. »Irony, Interpretive Form, and the Theory of Meaning«. *Poetics Today*. 4. 3 (1983): 451 – 464. *JSTOR*. Splet 6. 6. 2019.

<<https://www.jstor.org/stable/1772026>>

Kishor Singh, Raj. »Humour, Irony and Satire in Literature«. *International Journal of English and Literature (IJEL)* 3. 4 (2012): 65–72. *ACADEMIA*. Splet 26. 4. 2019.

<https://www.academia.edu/4541187/Humour_Irony_and_Satire_in_Literature?auto=download>

Opitz, Andrew M. »Kierkegaard, Gramsci, and the Politics of Irony and Sarcasm«. *Comparative literature*. 64. 3 (2012): 270–285. JSTOR. Splet 6. 6. 2019.
<<https://www.jstor.org/stable/23252887>>

Paasilinna, Arto. *Očarljivi skupinski samomor*. Prev. Jelka Ovaska. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

---. *Zajčje leto*. Prev. Jelka Ovaska. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000.

T'Hart, Marjolein. »Humour and Social Protest: An Introduction«. Uvodnik. *Humour and Social Protest*. Ur. Marjolein T'Hart in Dennis Bos. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge, 2007.

Valetič, Žiga. *Samomor: večplastni fenomen*. Maribor: Ozara Slovenija, 2009.

Viri s spleta

Abstinent. »Alkoholizem v Sloveniji«. Splet. 23. 6. 2019.
<<https://abstinent.si/o-drustvu/alkoholizem-v-sloveniji/>>

Bonnier. »Arto Paasilinna«. Splet. 30. 5. 2019.
<<https://www.bonnierrights.fi/authors/arto-paasilinna/>>

Britannica. »Black humour«. Splet. 11. 6. 2019.
<<https://www.britannica.com/topic/black-humor>>

Britannica. »Cold War«. Splet. 20. 6. 2019.
<<https://www.britannica.com/event/Cold-War>>

Britannica. »Finland«. Splet. 20. 6. 2019.
<<https://www.britannica.com/place/Finland>>

Britannica. »Iron Curtain«. Splet. 20. 6. 2019.

<<https://www.britannica.com/event/Iron-Curtain>>

Huang, Yan. »Exploration on the Black Humor in American Literature«. Splet. 27. 5. 2019.

<<https://download.atlantis-press.com/article/25843571.pdf>>

Lusher, Adam. »Jonestown Massacre: How 918 people followed a cult leader to Guyana, 'drank the Kool-Aid' ... and died in a single day«. Splet. 21. 6. 2019.

<<https://www.independent.co.uk/news/world/americas/jonestown-massacre-documentary-40-years-drink-kool-aid-jim-jones-what-happened-mass-suicide-cult-a8232856.html>>

National institute for health and welfare. »Alcohol consumption in Finland has decreased, but over half a million are still at risk from excessive drinking«. Splet. 23. 6. 2019.

<<https://thl.fi/en/web/thlfi-en/-/alcohol-consumption-in-finland-has-decreased-but-over-half-a-million-are-still-at-risk-from-excessive-drinking>>

Upclosed. »Arto Paasilinna. Finnish author.« Splet. 30. 5. 2019.

<<https://upclosed.com/people/arto-paasilinna/>>